

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Стаття присвячена визначенню місця української мови в освітньо - виховній діяльності вищих навчальних закладів. Мова трактується як складова культури народу, генетичний код нації й водночас як засіб формування мовної, національної свідомості, показник загальної вихованості й моральності особистості. Акцентовано увагу на необхідності підвищувати культуру мовлення студентів, виховувати в них небайдуже ставлення до мови.

Ключові слова: українська мова, ціннісні орієнтації, мовна поведінка, мовна свідомість, культура мови.

Статья посвящена определению места украинского языка в образовательно - воспитательной деятельности высших учебных заведений. Язык трактуется как составляющая культуры народа, генетический код нации и одновременно как средство формирования языкового, национального сознания, показатель общей воспитанности и нравственности личности. Акцентировано внимание на необходимости повышать культуру речи студентов, воспитывать у них неравнодушное отношение к языку.

Ключевые слова: украинский язык, ценностные ориентации, языковое поведение, языковое сознание, культура речи.

The paper is devoted to the definition of the place of the Ukrainian language in the educational-pedagogical activities of higher education institutions. Language is interpreted as a component of the people's culture, the genetic code of the nation and at the same time as a means of language and national consciousness formation, the rate of general politeness and individual morality. The emphasize attention is focused on the need to improve the students' speech culture, to educate theirs indifferent attitude to the language

Key words: Ukrainian language, value system, linguistic behavior, linguistic consciousness, speech culture.

У контексті економічних і суспільно-політичних перетворень, які переживає Українська держава ХХІ ст., гостро актуалізується питання становлення громадянського суспільства. У вихованні свідомих громадян, представників української інтелігенції, майбутніх фахівців різних сфер життєдіяльності, які прагнуть добробуту для своєї країни, готові працювати заради її розвитку, здатні до самостійного мислення і прийняття виробничих та суспільно - політичних рішень, важлива роль покладається на вищі освітні заклади. Набуття спеціальних знань і навичок, що складають фахову компетенцію, сприяє вивчення дисциплін професійного циклу, виконання курсових і дипломних проєктів, проведення лабораторних досліджень, ознайомлення з технологічними процесами та безпосередня участь у них під час проходження виробничих практик. Проте для організації професійної діяльності, як і соціальної загалом, надзвичайно важливою є також загальнокультурна компетенція, основу якої складають загальнолюдські цінності, національно-культурне надбання народу. Формуванню загальнокультурної компетенції у ВНЗ сприяє вивчення дисциплін суспільно-гуманітарного циклу. Здійснення будь-якої діяльності, соціальна взаємодія в усіх суспільних сферах неможливі без такої компетенції, як мовна, - рідномовна для взаємодії у національному середовищі та чужомовна для налагодження й підтримки міжнаціональних контактів.

Оже, мова, будучи засобом спілкування, пізнання, обміну інформацією, передачі досвіду, виступає найбільш ефективним знаряддям набуття усіх суспільно значимих компетенцій, формування ціннісних орієнтацій студентів. Водночас мова як знакова система окремого суспільства є невід'ємною складовою нації, ознакою її самобутності, засобом державотворення, збереження й розвитку культури. В освітньо-виховному процесі мова виступає обов'язковою умовою розвитку інтелектуального, культурного й творчого потенціалу особистості, критерієм її соціалізації. Світогляд, загальна культура, моральність людини трансформуються в ході життєдіяльності в конкретні моделі поведінки й мовлення. Зважаючи на це метою нашої статті є висвітлення значення мови в загальнокультурному, моральному й національно - патріотичному вихованні студентської молоді.

Розв'язанню проблем формування особистості й нації засобами мови присвячені праці науковців Г. Сковороди, М. Грушевського, І. Огієнка, Г. Вашенка, К. Ушинського, В. Сухомлинського. Ідеї національного виховання є об'єктом уваги відомих сучасних учених О. Вишневського, М. Євтуха, В. Кузя, Ю. Руденка, З. Сергійчук, Б. Ступарика, П. Селігея тощо. На націєтворчому значенні мови наголошують дослідники Л. Масенко, Л. Плотникова, Л. Ершова. У питанні формування загальнокультурної компетенції вартими уваги є праці таких дослідників, як О. Столяренко, К. Кучина. Науковці Т. Гриценко, В. Кульчицький, О. Абрамчук, Т. Іванець сферою своїх наукових зацікавлень обрали вплив рідної мови на всебічне формування особистості.

Ціннісні орієнтації К. Кучина визначає як «структурні компоненти особистості, які є вихідними утвореннями для визначення мети активності і можуть бути подані як системи духовно-моральної саморегуляції особистості» [5], і серед цінностей людського буття виділяє людські (соціальний захист,

допомога, підтримка індивідуальності, творчого потенціалу), духовні (досвід людства у способах мислення), практичні (способи діяльності, освітньо - виховні системи), особистісні (індивідуальні особливості, власна життєтворчість). Дослідник наголошує, що «в періоди суспільних трансформацій сприяння розвитку моральності, тобто керування становленням ціннісних орієнтацій, стає найактуальнішим завданням, адже не можуть не турбувати згубні явища сьогодення, що виявляються в руйнуванні цінностей, у втраті моральних орієнтирів молоді, виникненні й поширенні негативних проявів (агресивність, байдужість, жорстокість, наркоманія, мовленнєва деградація)» [там само].

З'ясовуючи шляхи підвищення ефективності гуманістичного виховання молоді, О. Столяренко справедливо зауважує: «Навчальний заклад має фундаментальне значення для розвитку суспільства і моделює майбутнього громадянина, визначає його життєво важливі пріоритети й цінності» [9, 44]. Серед широкого арсеналу виховних засобів автор на чільне місце ставить спілкування: «Але наймогутнішим засобом виховання є спілкування, взаємодія з іншими. Для індивіда воно є надзвичайно важливою потребою. Оскільки людина — істота суспільна, то її сутність реалізується і розвивається лише у громадській діяльності, основу будь-якого її виду становить спілкування з іншими» [там само, 46].

Безперечно, мова як основний засіб спілкування виконує роль дієвого механізму всебічного впливу на особистість, оскільки є генетичним, культурним кодом нації, що не лише забезпечує комунікативний процес з метою соціальної взаємодії, але й відображає особливості глибинно-етнічного світосприйняття й оцінки явищ дійсності. Слушною є думка Л. Плотникової про те, що «коли інша мова витісняє рідну, поступово відбувається відчуження від своїх предковичних джерел, а отже відчуженість від власної моралі, культури, історії, звичаїв, змінюються норми поведінки, мислення» [7].

Поняття «мова» і «нація» є взаємопов'язаними. Мова виконує роль чинника національної консолідації, бере активну участь у процесах державотворення. «Кожен етнос, щоб збудувати повноцінну державу, має утвердити в довіллі оптимально вигідний для себе образ, що створюється через утвердження своїх етнічних цінностей — мови, традицій, історії, міфів, культу героїв», - констатує Л. Масенко [6, 41-42]. На жаль, попри конституційні вимоги всебічного використання української мови в усіх сферах життєдіяльності, незбапанована двомовність, що склалася в нашому суспільстві, низька національна свідомість створюють загрозу зниженню статусу державної мови і можуть стати «причиною втрати українською мовою функції головного ідентифікатора нації, який творить її відмінність та унікальність, тобто аутентичну привабливість для інших країн світу» [3, 79].

Сьогоднішню складну мовну ситуацію молода самостійна Україна отримала у спадок від попереднього тоталітарного режиму. Її проявами є мовні протистояння й конфлікти, агресивність у ставленні до україномовних громадян, самоприниження, що виникає внаслідок переходу у спілкуванні на мову соціальної групи задля уникнення психологічного бар'єру відчуття себе чужим. Гостру проблему мовного вибору Л. Масенко аналізує так: «Від доби тривалої русифікації значна частина українського соціуму успадкувала не тільки комплекс меншовартості своєї мови і культури, що часом приймає й агресивні форми ворожості до неї. Слід сказати й про нездорові психологічні наслідки, які провокує синдром „чужого у своїй країні” в середовищі свідомого українства. Адже українська людина, що оберігає природне право говорити своєю мовою у своїй державі, мусить щоденно в найрізноманітніших ситуаціях міського спілкування протистояти тисковій оточення й переживати в той чи інший спосіб почуття відторгнення більшістю» [6, 51].

Принципом «бути як усі» зачасти послуговуються студенти. Прагнення залишатися в рамках прийнятих у соціумі стереотипів спонукає молодих людей до однотипних дій та вчинків, зокрема й у користуванні мовою. На заняттях із мови й інших українознавчих дисциплін, а також тих, які викладають державною мовою, студенти спілкуються українською. Як правило, українську обирають і для консультування з україномовним викладачем. Лось для спілкування між собою загалом обирають російську мову.

Звичайно, важко протистояти загальноприйнятим стандартам мовної поведінки. Людина, яка послуговується українською мовою всупереч потужному тиску середовища, виявляє неабияку витримку, глибоке переконання у правильності своїх дій, що є свідченням її чіткої національно-громадянської позиції, мовного патріотизму, високої мовної свідомості.

Мовну свідомість П. Селігей трактує як таку, що «обіймає знання, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності», тобто є виявленням небайдужого ставлення до мови [8, 13]. У структурі мовної свідомості мовні знання передбачають уявлення про мову, її нормативно-граматичні закономірності; мовні почуття - емоційні реакції щодо мови: цікавість і байдужість, повага й зневага, любов і відраза, гордість за рідну мову й сором розмовляти нею, обурення у випадку утисків мови, почуття мовної зверхності чи меншовартості, відчуття належності до певної спільноти, відповідальності за долю мови тощо; мовні оцінки - судження про стан і статус мови, шляхи її розвитку, правильну або неправильну мовну поведінку, норму у виборі мовних одиниць, оцінку засобів, які перебувають поза нормою; мовні настанови - бажання чи небажання вживати або опанувати мову, вдосконалювати свої знання, культуру мовлення, дбати про розвиток мови, розширювати сферу її застосування [8, 15-18].

Наявність позитивних чинників у ставленні до мови є ознакою розвитку високого рівня мовної свідомості. «Людина з високою МС - зріла мовна особистість. Їй властиве позитивне ставлення до мови, активна мовна позиція, загострене почуття відповідальності за мову» [8, 40]. Висока мовна свідомість засвідчує й високий загальний розвиток особистості — інтелігентність, освіченість, моральну стійкість. Психологічні бар'єри у виборі мови спілкування відступають на другий план, витісняються цілеспрямованим бажанням зберігати відданість рідній мові. Повсякчасне користування українською мовою вказує на життєве кредо особистості, а її мовна стійкість стає прикладом для наслідування. Людина з високою мовною свідомістю прагне створити навколо себе сприятливе мовне середовище, тому спонукає тих, хто її оточує, до певної мовної поведінки, утверджує ціннісні ознаки мови, плекає й захищає її самобутність і чистоту.

Одну з головних вимог освітньо-виховної діяльності викладачів ВНЗ ми вбачаємо в тому, щоб виховувати у

студентів поважне ставлення до української мови, утверджувати її етнічну самобутність і вартісні ознаки, формувати відчуття належності до української спільноти, відповідальності за свою мовну поведінку. Чітке усвідомлення своєї причетності до розвитку мови дає студентам поштовх до саморозвитку, виявлення бажання вдосконалювати мовні знання і навички, дбати про культуру мовлення й культуру поведінки, соціальної взаємодії загалом. У цьому переконує і Т. Гриценко: «Завдання викладачів - докласти максимум зусиль, щоб сформувати як соціальну, так і мовну особистість. Адже сьогодні кожному зрозуміло, що через мову молоді людини проявляється як її погляд на життя, так і її культура, ціннісні орієнтації. Тобто мова людини є її мовним паспортом» [2, 162]. Велику роль формування рідномовної компетенції задля громадського самоутвердження й самовизначення особистості відзначає В. Кульчицький: «Завдяки знанню мови усвідомлюється зв'язок з традиціями свого народу, глибшає розуміння історії рідного краю, розкривається зміст духовної культури соціуму» [4, 69].

У світлі утвердження самобутності української мови чільне місце посідає проблема культури мовлення, що серед молодих людей іноді набуває загрозливих форм. Погоджуємося з думкою, що «культура мовлення всього нашого суспільства і культура мовлення студентів зокрема - це чи не найяскравіший показник стану їх моральності, духовності, культури взагалі» [2, 167].

Ознаками низької культури мовлення студентів є суржик, слова-паразити, сленг, надмірне захоплення запозиченнями, недостатній словниковий запас і навіть вульгарщина. Ці симптоми не можуть не викликати занепокоєння. Подоланню негативних чинників мовлення сприяють заняття з української мови, консультаційна та індивідуальна робота. Ефективним засобом формування мовного чуття є виконання різноманітних завдань на виправлення мовних недоліків: русизмів, тавтології, порожніх слів, неточностей у використанні синонімів, паронімів, запозичених назв, неправильного перекладу, порушення логічної послідовності викладу. Спонукає до контролю мовної поведінки виявлення огріхів мовлення в однокласників, укладання міні-словничків своїх типових мовних помилок.

Усвідомленню студентами вартісних ознак мови, її багатства і краси допомагає виконання конкурсних творчих робіт, проведення мовознавчих студентських конференцій («Культура мови», «Семантика імен та відособових прізвищ», «Особливості українського прізвищотворення», «Фразеологічне багатство української мови»), вікторин, турнірів, свят мови тощо.

Взірцем високої культури мовлення, його нормативності, чистоти, граматичної досконалості й лексичного багатства для студента, безперечно, є викладач. Тому на останнього покладається не лише професійна, але й велика моральна відповідальність у користуванні мовою. Мова як явище багатогранне вимагає від викладача постійного вдосконалення, шліфування усних і писемних норм, пошуку більш досконалих і доступних для сприйняття форм висловлювань. Викладач, який контролює власне мовлення, зважає й на мовлення студентів, виправляє допущені ними мовні помилки. «Дбаючи про культуру мовлення, викладач впливатиме на загальну культуру студентів, через повагу до мови виховуватиме повагу до себе, пробуджуватиме людську гідність, національну самоповагу, любов до майбутнього фаху, науки, відповідальність за вчинки», - переконані О. Абрамчук і Т. Іванець [1].

Таким чином, виховання у студентів небайдужого ставлення до мови є одним із важелів виховання їх національної свідомості, відчуття етнічної належності, державної цілісності, поваги до культурних надбань і традицій українського народу. Зважаючи на негативні мовні тенденції, що проявляються в нашому суспільстві, актуальним є формування в молодого покоління відчуття відповідальності за власну мовну поведінку. Важливо переконувати нинішніх студентів, які незабаром поповнять лави фахівців різних суспільно-виробничих сфер, української інтелігенції, у необхідності дбати про культуру мовлення, вдосконалювати й збагачувати його, прищеплювати у молоді усвідомлення того, що культура мови - показник загальної культури, освіченості людини, її візитівка.

Бібліографічні посилання:

1. Абрамчук О. В. Роль занять з мови у підготовці майбутніх інженерів / О. В. Абрамчук, Т. Ю. Іванець // Гуманізм та освіта : VIII Міжнародна науково-практична конференція.-Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2006/06aovpmi.php>.
2. Гриценко Т. Розвиток мовної особистості в технічних ВНЗ / Т. Гриценко // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : Збірник наукових праць Національного авіаційного університету. - 2009. - Вип. 17.- С. 162-172.
3. Єршова Л. М. Мовний патріотизм у змісті українського виховного ідеалу / Л. М. Єршова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. - 2013.-№69.- С. 79-83.
4. Кульчицький В. І. Проблема рідномовної компетенції в структурі духовно-практичної діяльності особистості / В. І. Кульчицький // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. -2011. -№59. - С. 68-71.
5. Кучина К. О. Становлення ціннісних орієнтацій як актуальне завдання морального виховання / К. О. Кучина. - Режим доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gumal/pages/vvpl61/kuchina_k.o.pdf.
6. Масенко Л. Т. Мова і свідомість / Л. Т. Масенко // Український смисл : науково-популярний лінгвокультурологічний шквартальник. - 2008. - № 1-2. - С. 38-54.
7. Плотникова Л. Ф. Українська мова як один із головних чинників побудови цивілізованої держави / Л. Ф. Плотникова // Гуманізм та освіта : VIII Міжнародна науково-практична конференція.- Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2006/txt/06pllpd.php>.
8. Селігей П. О. Мовна свідомість : структура, типологія, виховання / П. О. Селігей // НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. - К. : Вид. дім «Києво-Могиллянська академія», 2012. - 118 с.
9. Столяренко О. В. Пошук шляхів підвищення ефективності гуманістичного виховання молоді / О. В. Столяренко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія. -2014. - Вип. 42. - Ч. 2. - С. 43-47.